

Коваленко Андрій Олександрович

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОКУРОРОМ ЦИВІЛЬНОГО ПОЗОВУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Коваленко Андрій Олександрович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ (Україна)

УДК 343.12

Articolul este dedicat aspectelor teoretice privind aplicarea măsurilor de întreținere de către procuror a acțiunii civile în materie de fabricare penală. O atenție deosebită este acordată raportului dintre măsurile de asigurare a procedurilor penale și măsurilor de constrângere a procedurilor penale. Este indicat faptul că măsurile de asigurare a acțiunii civile reprezintă o formă de măsuri de executare penală și se referă la măsuri obligatorii pentru asigurarea procedurilor penale.

Cuvinte cheie: măsuri de asigurare a procedurilor penale, acțiuni civile, acces temporar la lucruri și documente, confiscarea temporară a proprietății, confiscarea proprietății.

Статья посвящена теоретическим вопросам применения мер обеспечения прокурором гражданского иска в уголовном производстве. Особое внимание обращено на соотношение мер обеспечения уголовного производства и мер уголовно-процессуального принуждения. Указано, что меры обеспечения гражданского иска являются разновидностью мер уголовного процессуального принуждения и относятся к принудительным мерам обеспечения уголовного производства.

Ключевые слова: меры обеспечения уголовного производства, гражданский иск, временный доступ к вещам и документам, временное изъятие имущества, арест имущества.

The article is devoted to theoretical questions of application of measures of maintenance by the public prosecutor of the civil claim in criminal manufacture. Particular attention is paid to the ratio of measures to ensure criminal proceedings and measures of criminal procedure coercion. It is indicated that measures to ensure civil action is a form of criminal procedural enforcement measures and refer to compulsory measures to ensure criminal proceedings.

Key words: measures to ensure criminal proceedings, civil action, temporary access to things and documents, temporary seizure of property, seizure of property.

Постановка проблеми. На сьогодні захист прав, свобод та законних інтересів особи, суспільств й держави – це головний обов'язок органів державної влади будь-якої цивілізованої, правової, демократичної країни. Запроваджена в чинному КПК України змагальна модель кримінального процесу передбачає відповідне коло заходів, за допомогою яких сторони кримінального провадження реалізують свої повноваження. Про-

курор, як сторона обвинувачення, має право в установленому законом порядку застосовувати заходи забезпечення кримінального провадження, система яких закріплена в розділі II КПК України. Даний інститут є новим у кримінальному процесуальному законодавстві України, тому серед учених існують різні погляди на його сутність, мету, юридичну природу і значення для кримінального провадження. Не вдаючись до глибокої дискусії

з цих питань, зауважимо, що їх реалізація в кримінальному провадженні безумовно сприяє більш повному й швидкому відшкодуванню шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за пред'явленням цивільним позовом. Викладене наочно свідчить про актуальність піднятого в статті питання.

Метою статті є вивчення відповідних положень кримінального процесуального законодавства України, що стосуються заходів забезпечення прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретико-правові аспекти застосування заходів забезпечення кримінального провадження вивчали: К. Г. Горелкіна, О. М. Гумін, Г. К. Кожевников, О. М. Миколенко, В. В. Рожнова, А. Е. Руденко, Д. О. Савицький, С. М. Смоков, Л. Д. Удалова, О. Ю. Хабло та ін. В контексті дослідження заходів забезпечення цивільного позову слід відмітити праці О. Р. Малої «Цивільний позов прокурора» (2015), І. В. Воробйової «Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні» (2016) та М. І. Соф'їн «Процесуальна діяльність слідчого щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням» (2017). При цьому особливості застосування заходів забезпечення прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні майже не досліджувалися, а наявні на сьогодні наукові розробки не сприяють вирішенню низки теоретичних і практичних питань діяльності прокурора в цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. За слухним твердженням О. Р. Малої, у теорії юридичної науки загальноновизнаним є те, що серед правових засобів захисту охорони майнових інтересів суспільства, держави та особи особливе місце займає інститут цивільного позову в кримінальному процесі. Він завжди привертав увагу вчених. На фоні зростаючого наукового інтересу до вивчення проблематики захисту прав потерпілого від кримінального правопорушення не лише у традиційній площині кримінального процесу, а також і у кримінальному, конституційному, міжнародному праві та кримінології,

на теперішній час не приділяється належна увага питанню щодо ролі прокурора у забезпеченні прав громадян та інтересів держави шляхом пред'явлення, підтримання цивільного позову у кримінальному провадженні [1, с. 12].

Згідно зі ст. 36 КПК України прокурор уповноважений пред'являти в установленому законом порядку цивільний позов. У разі пред'явлення цивільного позову прокурор уповноважений застосовувати зазначені заходи, що безумовно в подальшому дозволяє йому забезпечити більш повне відшкодувати шкоду, завдану кримінальним правопорушенням, сума якої вказується в самому позові. Тож, можна зазначити, що заходи забезпечення цивільного позову є різновидом заходів забезпечення кримінального провадження, хоча безпосередньо не передбачені в їх системі, але впливають з інших (наприклад, арешт майна допускається з метою відшкодування шкоди, завдану внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи неправомірно отриманої вигоди).

У цьому зв'язку слід зазначити, що науковці, які досліджували ці заходи, зокрема в порівнянні із заходами кримінального процесуального примусу, не одностайні у своїх висновках. Так, одні автори (В. Рожнова, Д. Савицький, С. Смоков, Л. Удалова, О. Хабло) ототожнюють ці заходи, зауважуючи, що заходи забезпечення кримінального провадження завжди пов'язані із застосуванням кримінального процесуального примусу [2, с. 118-119; 3, с. 629]. Натомість інші (Г. Кожевников, О. Гумін), висловлюють сумніви щодо правильності ототожнення заходів забезпечення кримінального провадження та заходів кримінального процесуального примусу, оскільки положення КПК України не сприяють однозначному вирішенню цього питання, тому це питання слід вирішувати на теоретичному рівні [4, с. 68-70; 5, с. 227].

Як наголошено в наукових джерелах, наразі не сприяє формуванню правильного розуміння сутності процесуального примусу в кримінальному провадженні два взаємопов'язаних фактора: по-перше, це від-

сутність достатньої кількості наукових розробок і практичних рекомендацій з цього питання; по-друге, це спірність наявних нині наукових здобутків по окремим аспектах. З цього питання, не погоджуючись з ототожненням понять «заходи забезпечення кримінального провадження» і «заходи кримінально-процесуального примусу», Ю. М. Мирошніченко та А. Е. Руденко зазначають, що останнє з них є більш широким і, окрім забезпечувальних заходів, включає в себе й окремі слідчі (розшукові) дії, які за певних обставин провадяться в примусовому порядку. Самі по собі вони не є примусом, однак являють собою правозастосовні комплекси, у межах яких можливий, але не обов'язковий примус [6, с. 310; 7, с. 21]. Наприклад, якщо особа перешкоджає проведенню огляду, екструзії трупа, освідкуванню, то до неї може бути застосований примус [8, с. 233-234]. Аналогічну точку зору висловлює й О. М. Миколенко, вважаючи, що вони співвідносяться між собою як загальне та окреме [9, с. 83]. Тож, вважаємо помилковою позицію тих правників, які ототожнюють заходи забезпечення кримінального провадження із заходами кримінально-процесуального примусу. На наш погляд, останні за своїм змістом і обсягом є більш ширшими та можуть бути застосовані як під час здійснення заходів забезпечення кримінального провадження, виключний перелік яких закріплений у ст. 131 КПК України й не може бути розширений, так і інших процесуальних дій.

Сучасний державний примус – це метод цивілізованої, процесуально оформленої, введеної в правові рамки об'єктивно репресивної діяльності, яка є реакцією на порушення чи загрозу порушення правових норм і зовнішнім впливом на поведінку конкретного суб'єкта [10, с. 7]. Натомість кримінальний процесуальний примус визначається як сукупність заходів державно-владного характеру, що причиняють істотне, тимчасове обмеження прав і законних інтересів обвинуваченого, підозрюваного та інших учасників кримінального судочинства шляхом фізичної, психічної і моральної дії на них за наявності фактичних даних, які вказують на

необхідність вживання цих заходів, на підставі винесеного компетентними посадовими особами рішення, з метою запобігання і припинення кримінально-процесуальних порушень, відновлення процесуальних правовідносин у сфері судочинства для досягнення його завдань [11, с. 137].

Безперечно, що в системі заходів державного примусу особливе місце займають заходи кримінального процесуального примусу, які у найбільш концентрованому вигляді визначаються як передбачені кримінальним процесуальним законом дії та рішення компетентних посадових осіб, що обмежують права і свободи інших учасників процесу поза їх волею [12, с. 288]. При цьому, як слушно зауважує Ю. М. Мирошніченко, з одного боку, вони є важливим елементом механізму забезпечення здійснення завдань кримінального провадження, а з іншого – фактором найбільш відчутного вторгнення до сфери прав та свобод особи [6, с. 310].

Як доречно вважає О. М. Миколенко, заходи забезпечення кримінального провадження можна поділити на два види, зокрема: 1) непримусові заходи забезпечення кримінального провадження; 2) примусові заходи забезпечення кримінального провадження, якими, власне, й вважає заходи кримінально-процесуального примусу [9, с. 83].

Ми цілком погоджуємося з такою точкою зору, адже дійсно серед заходів забезпечення кримінального провадження є такі, що не пов'язані з обмеженням прав і свобод особи, оскільки їх застосування не призводить до обмежень майнового, морального чи фізичного характеру (наприклад, судовий виклик, виклик слідчим чи прокурором, а також тимчасовий доступ до речей і документів) [9, с. 83]. Відтак, такі заходи по своїй суті не є заходами кримінального процесуального примусу, а відносяться до заходів забезпечення кримінального провадження.

З урахуванням викладеного вище можна зазначити, що заходи забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна є різновидом заходів кримінального процесуального примусу, а згідно наведеної класифікації, відносяться до примусових заходів за-

безпечення кримінального провадження. До ним слід віднести тимчасовий доступ до речей і документів, тимчасове вилучення майна та арешт майна. Тобто, це безпосередньо ті заходи, які спрямовані на забезпечення прокурором цивільного позову на стадії досудового розслідування. Адже саме від вміння реагування та застосування прокурором всіх можливих заходів для забезпечення цивільного позову буде залежит обсяг відшкодуваної шкоди, завданої внаслідок вчинення кримінального правопорушення.

У той самий час, за дослідженням М. І. Соф'їна, найбільш ефективними заходами забезпечення кримінального провадження щодо відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, слідчі вважають накладення грошового стягнення (16,1 %), тимчасове обмеження в користуванні спеціальним правом (9 %), відсторонення від посади (10,4 %), тимчасовий доступ до речей і документів (19,4 %), тимчасове вилучення майна (28,4 %), арешт майна (80 %), затримання особи (13,3 %), особисте зобов'язання (8,6 %), застава (25,3 %), тримання під вартою (15,7 %) [13, с. 9]. Водночас важко погодитися з тією позицією, що усі перераховані заходи забезпечення кримінального провадження сприяють забезпеченню та вирішенню цивільного позову у кримінальному провадженні, а отже й відшкодуванню шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Ураховуючи власний практичний досвід, можу констатувати, що забезпеченню прокурором цивільного позову у кримінальному провадженні сприяють лише тимчасовий доступ до речей і документів (лише способом вилучення), тимчасове вилучення майна, арешт майна. Насамперед, пояснюється це тим, що тільки за рахунок проведення зазначених трьох заходів можливо встановити та вилучити матеріальні об'єкти (речі, гроші, цінні папери тощо), які в подальшому за рішенням суду можуть бути спрямовані на відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, за пред'явленим прокурором цивільним позовом. Тож, підтримаємо точку зору І. А. Воробйової, яка зауважила, що не всі заходи забезпечення кримінального

провадження за своїм змістом здатні забезпечити відшкодування шкоди в кримінальному провадженні [14, с. 87], оскільки усі вони різняться між собою за цілями застосування, серед яких окремо і виділяють заходи щодо забезпечення цивільного позову та можливої конфіскації майна (тимчасове вилучення майна, арешт майна) [15, с. 165].

Вбачається, що неоднозначне розуміння заходів забезпечення цивільного позову у кримінальному провадженні спричинено відсутністю його законодавчого тлумачення. Певні спроби їх визначення зроблено на доктринальному рівні. Зокрема, на думку В. М. Тертишника під заходами забезпечення цивільного позову слід розуміти здійснювані відповідно до передбачуваних законом підстав і у визначеній процесуальній формі дії слідчого, прокурора і суду щодо відшукування й вилучення цінностей та накладення арешту на майно з метою відшкодування завданої потерпілому та/або цивільному позивачеві матеріальної і моральної шкоди. До таких заходів учений відніс такі, як: вилучення цінностей незаконно відібраних у власника; вилучення майна, нажитого злочинним шляхом; вилучення інших матеріальних цінностей, які належать підозрюваному, обвинуваченому; накладення арешту на майно підозрюваному, обвинуваченому; накладення арешту на вклади підозрюваного, обвинуваченого [16, с. 367-368]. Слід уточнити, що арешт може бути накладений й на осіб, які за законом несуть матеріальну відповідальність за дії підозрюваного, обвинуваченого.

Досліджуючи особливі відмінності цивільного позову у кримінальному та цивільному судочинстві, більш поширений перелік заходів забезпечення цивільного позову навести О. В. Літвінова, зокрема також включивши до них: здійснення активних розшукових слідчих дій щодо виявлення майна; складання опису майна, на яке накладено арешт; у разі необхідності – передача майна на зберігання представникам підприємств, установ, організацій або членам родини обвинуваченого чи іншим особам [17, с. 161].

В контексті дослідження процесуальної діяльності слідчого щодо забезпечення від-

шкодування шкоди, завданої кримінальним право рушенням, М. І. Соф'їн на основі положень нового кримінального процесуального законодавства під поняттям «забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним право рушенням» запропонував розуміти систему дій уповноважених органів, спрямовану на встановлення та доказування виду і розміру матеріальної, фізичної та моральної шкоди, завданої потерпілому внаслідок вчинення злочину або кримінального проступку, а також вжиття заходів щодо її відшкодування [13, с. 4]. У певній мірі погоджуємося з таким тлумаченням наведеного поняття і висловимо свої зауваження. По-перше, на наш погляд, більш коректно вести мову про систему дій уповноважених осіб, а не органу. По-друге, якщо автор вказує на доказування виду шкоди, то їй не має сенсу далі її перераховувати, адже вона в цілому може бути трьох видів. По-третє, зазначено, що це шкода, завдана потерпілому, в той час як цивільний позов про відшкодування понесених внаслідок кримінального провадження може пред'явити інша фізична або юридична особа, тобто цивільний позивач, або ж прокурор.

Висновки. Беручи до уваги результати проведеного дослідження, під заходами забезпечення цивільного позову слід розуміти процесуальну діяльність уповноважених службових осіб, спрямовану на відшкодування визначеної в цивільному позові шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також виконання в установленому законом порядку процесуальних дій для його вирішення (задоволення). Таким чином, на стадії досудового розслідування вжиття всіх необхідних заходів забезпечення цивільного позову покладено на слідчого, прокурора, а у судових стадіях – на суд. У цьому питанні слідчому, прокурору слід пам'ятати, що з-поміж інших обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, є встановлення виду і розміру шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України).

В подальших своїх дослідженнях вважаємо доцільним більш детально вивчити ко-

жен із трьох зазначених заходів забезпечення прокурором цивільного позову в кримінальному провадженні.

Література

1. Мала О. Р. Цивільний позов прокурора у кримінальному провадженні: дис. ... кандидат. юрид. наук. Запоріжжя, 2014. 236 с.
2. Удалова Л. Д., Рожнова В. В., Савицький Д. О., Хабло О. Ю. Кримінальний процес: навчальний посібник у питаннях і відповідях. 3-е вид., перероб. і доп. К.: Видавець 2012. 275 с.
3. Смоков С. М., Горелкіна К. Г. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві: монографія. Одеса: Астропринт, 2012. 152 с.
4. Кожевников Г. К. Заходи забезпечення кримінального провадження. Вісник Національної академії прокуратури України. 2012. № 3. С. 68–70.
5. Гумін О. М. Система заходів забезпечення кримінального провадження за новим Кримінальним процесуальним кодексом України. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2013. № 1. С. 226–231.
6. Мирошніченко Ю. М. Проблемні питання тимчасового вилучення й арешту майна за новим кримінально-процесуальним законом. Порівняльно-аналітичне право. 2013. № 3-2. С. 310–312.
7. Руденко А. Е. Заходи забезпечення кримінального провадження, що обмежують майнові права підозрюваного, обвинуваченого та інших осіб: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2015. 212 с.
8. Петрухин И. Л. Человек и власть (в сфере борьбы с преступностью). М.: Юрист, 1999. 392 с.
9. Миколенко О. М. Критерії класифікації заходів забезпечення кримінального провадження та їх співвідношення з заходами кримінального процесуального примусу. Правова держава. 2014. № 17. С. 81–84.
10. Задерако К. В. Иные меры процессуального принуждения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ростов н/Д, 2005. 25 с.
11. Мельников В. Ю. Понятие мер уголовно-процессуального принуждения и его

виды. Северо-Кавказский юридический вестник. 2006. № 2. С. 126–138.

12. Смирнов А.В. Калиновский К.Б. Уголовный процесс: учебник / под общ. ред. А.В. Смирнова. М.: Норма: ИНФРА-М, 2012. 768 с.

13. Соф'їн М. І. Процесуальна діяльність слідчого щодо забезпечення відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням: автореф. дис. ... кандид. юрид. наук. Київ, 2017. 20 с.

14. Воробйова І.А. Забезпечення та вирішення цивільного позову в кримінальному провадженні: дис. ... кандид. юрид. наук. Запоріжжя, 216. 231 с.

15. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. та ін. Кримінальний процес: підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 544 с.

16. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному провадженні: монографія. Дніпропетровськ: Юр. акад. МВС України, Арт-прес, 2002. 432 с.

17. Літвінова О. В. Особливі відмінності цивільного позову у кримінальному та цивільному судочинстві. Право і Безпека. 2009. № 4. С. 158-162.

